

Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2023

Дата публікації: 2023-02-06

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-mizh-pravom-na-dostup-do-pravosuddia-ta-pryntsyplom-rivnosti-usikh-uchasnykiv-sudovoho-protsesu/>

Відомості про автора

Берназюк Ян

Верховний Суд

Анотація

Ян БЕРНАЗЮК,

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

ПРОГРАМА підготовки та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів та секретарів судового засідання
Верховного Суду (26 січня 2023 року)

СУДОВИЙ ЗБІР: МІЖ ПРАВОМ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
ТА ПРИНЦИПОМ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО
ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ

Поняття Судовий збір (Court fees) – це обов'язковий грошовий платіж на користь суду за розгляд справи в суді або за окремі процесуальні дії, вчинені судом. Судовий збір - збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом (ст. 1 Закону України «Про судовий збір»)

1. Забезпечувати часткове фінансування судової системи;
2. Виступати певним обмежувальним заходом для регулювання доступу до суду;

3. Захищати суд від перенавантаження у зв'язку з поданням необґрунтованих

або безпідставних позовів та апеляційний і касаційних скарг. Мета запровадження судового збору:

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1. доступ до суду

2. ефективний захист

Судовий збір напряму конкурує з таким поняттями:

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

☐ Відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 - 2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, до основних проблем у сфері правосуддя віднесено перешкоди в доступі до суду.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1. Розрахунок суми судового збору (особливо, за фізичної відсутності

матеріалів справи),

2. Розмежування майнових і немайнових вимог,

3. Мотивування звільнення (зменшення) або відмови у звільненні

(зменшення) від сплати судового збору (дослідження доказів поза межами судового процесу), а також застосування критерію надмірний або нерозумний розмір судового збору, Основні практичні проблеми:

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

4. Прийняття до розгляду позову або скарги прокурора у випадку

неможливості сплати судового збору суб'єктом владних повноважень,

5. Мотивування поновлення або непоновлення пропущеного суб'єктом

владних повноважень процесуального строку, зумовленого відсутністю коштів на сплату судового збору (принцип належного урядування),

6. Перевірка зарахування суми судового збору до спеціального фонду

Державного бюджету України,

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Основні практичні проблеми:

7. Звільнення особи від сплати судового збору з огляду

на невідповідність закону критерію якості (тлумачення закону на користь особи),

8. Контроль питання стягнення судового збору у випадку відстрочення

або розстрочення його сплати,

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Основні практичні проблеми:

9. Незначний розмір судового збору не стимулює сторін спору

до примирення або медіації (від англ. рівності — посередництво), що є видом альтернативного врегулювання суперечок із залученням посередника,

10. Зловживання сторонами процесуальним правом не сплачувати

судовий збір.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Основні практичні проблеми:

виконавчий збір Пов'язані інститути: відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом справи безоплатна правова допомога

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1. Виконання невластивої математичної функції розрахунку сум коштів

2. Витрачання часу на підготовку ухвал про повернення судового збору

Особливість вирішення судом питань, пов'язаних із судовим збором:

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

3. Існування певного конфлікту між виконанням функції правосуддя

(гарантування доступу до суду) при одночасному фінансуванні суду за рахунок надходження коштів від сплати судового збору

4. Неможливість забезпечення єдності судової практики у випадку

подання суб'єктом владних повноважень об'ґрунтованої касаційної скарги без сплати судового збору (необхідність винесення окремих ухвал)

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Особливість вирішення судом питань, пов'язаних із судовим збором:

5. Визначення критеріїв щодо реалізації суддівського розсуду (дискреції)

щодо звільнення (зменшення, відстрочення, розстрочення) від сплати судового збору

6. Встановлення судом об'єктивної можливості особи приватного права

сплатити судовий збір

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Особливість вирішення судом питань, пов'язаних із судовим збором:

☐ Відповідно до ч. 3 ст. 29 та ч. 4 ст. 30 Бюджетного кодексу України джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів є, зокрема, судовий збір, який спрямовується на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1. справедливості,

2. розумності,

3. пропорційності,

4. процесуальної економії.

Принципи, які застосовуються судом при вирішенні питань, пов'язаних із судовим збором:

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

5. найбільш сприятливого для особи тлумачення закону,

6. забезпечення балансу між інтересами держави у стягненні судового збору та інтересами заявника щодо доступу до суду,

7. легітимні очікування (звільнення особи від сплати судового збору в суді попередньої інстанції).

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Принципи, які застосовуються судом при вирішенні питань, пов'язаних із судовим збором:

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Стаття 55.

Конституція України

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Конституція України Стаття 67.

Основними засадами судочинства є:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Конституція України Стаття 129.

Конституційний Суд України у пункті 2.3 рішення від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 вказав, що гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду.

☐ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Згідно з Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи R(81)7 щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя (прийняті 14 травня 1981 року на 68-му засіданні; on measures facilitating access to justice; https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_81_7_1981_05_14.pdf) прийняття до провадження не має залежати від сплати стороною державі якоїсь грошової суми, розміри якої є нерозумними з огляду на порушені у справі питання (п. 11); у тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступу до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати; систему судових витрат слід переглянути на предмет її спрощення (п. 12); за винятком особливих обставин сторона, яка виграла справу, в принципі має одержувати від сторони, яка програла справу,

відшкодування видатків і витрат, включаючи гонорари адвокатам, котрі вона небезпідставно понесла в зв'язку із провадженням (п. 14); для спорів по позовних вимогах на незначні суми треба передбачити процедуру, яка уможливить для сторін звернення до суду без витрат, які не є співвідносними з сумою, котра становить предмет спору (п. 15)

□ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Відповідно до Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2004)20 щодо судового розгляду адміністративних актів(прийнято 15 грудня 2004 р. на 909-му засіданні заступників Міністрів; European Committee on Legal Cooperation (CDCJ) the Committee of Ministers on judicial review of administrative acts;

<https://rm.coe.int/09000016805dba26>) для забезпечення високої доступності судового перегляду адміністративних актів для фізичних і юридичних осіб збір за розгляд скарги не повинен бути високим наскільки, щоб бути перешкодою для звернення;

у такому випадку основне значення має саме ціна доступу до судового перегляду, а не вартість самого процесу судового перегляду (п. 49); суд повинен бути наділений повноваженням, коли це виправдано, звільняти сторін від сплати судових витрат (п. 90).

Звіті CEPEJ Як зазначено у Звіті CEPEJ (Council of Europe European Commission for the efficiency of justice) про оцінку Європейської судової системи (цикл оцінки 2022 року на підставі даних 2020 року; <https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>) у Розділі «Судові збори та податки» (Court fees and taxes) судовий збір – це гроші стягнені для розгляду справи в судах або за окремі дії, вчинені судами.

- Сторони повинні частково брати участь у фінансуванні судового провадження.
- У більшості країн вимагається оплата судових зборів для відкриття цивільного процесу, крім Люксембургу, Іспанії та Великобританії; кілька країн вимагають сплати судових зборів також за ініціювання кримінальних проваджень.
- У Бельгії, Боснії та Герцеговині, а також Фінляндії судові збори спочатку не стягуються, але стягуються на більш пізньому етапі. • У Франції доступ до правосуддя здебільшого безкоштовний, за винятком деяких категорій цивільних справ.
- Фізичні особи звільняються від судових зборів в Іспанії, а платити повинні лише юридичні особи. Звіті CEPEJ
- Доходи від судових зборів у різних країнах суттєво відрізняються. • У деяких державах вони становлять понад 40% бюджету судової системи, а в інших – менше 5%. • Австрія все ще виділяє найвищий відсоток судового збору відносно бюджету судової системи (97%), тобто судові збори фінансують майже всю австрійську судову систему. Значною мірою високий рівень надходжень у формі судового збору у цій країні можна пояснити тим, що суди також стягують збори за послуги, що надаються їх автоматизованими реєстрами (переважно земельні та бізнесреєстри).

Звіті CEPEJ

- Німеччина і Туреччина також збирають значні внески від сплати судового збору, що становить близько 40% бюджету судової системи. • Навпаки, доходи, отримані від судових зборів Азербайджані, Бельгії, Франції, Угорщині, Монако, Чорногорії, Іспанії та Швеції, є дуже низькими.

Звіті CEPEJ

Судовий збір в Україні • Згідно з документом «Підсумки роботи апарату Верховного Суду за 2021 рік (окремі показники діяльності) за рік надійшло від судового збору 590,9 млн грн, з яких 82,1 млн грн повернуто як помилково сплачений, та, відповідно, залишилось у розпорядженні судової системи 508,8 млн. грн.

- Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» на фінансування судової системи виділено 2.356,8 млн грн.

Для обговорення пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про судовий збір» та процесуальних кодексів:

1. Відмінити повернення сплати судового збору у випадку постановлення Верховним

Судом ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження

2. Підвищити, приблизно, вдвічі розмір судового збору, залишивши пільги щодо

трудових спорів, спорах щодо захисту соціальних прав, у малозначних спорах, а у спорах за участі малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 5 ст. 131-2 Конституції України).

3. Вилучити з ст. 139 КАС України норми, згідно з якою суд не включає до складу

судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору.

1. Судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних

з розглядом справи.

2. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення

від сплати встановлюються законом.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 132.

3. При частковому задоволенні позову судові витрати покладаються

на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. При цьому суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 139.

1. У разі вирішення справи шляхом примирення, відмови позивача від позову, визнання позову

відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу п'ятдесяти відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

2. У разі вирішення справи шляхом примирення, відмови від позову, визнання позову відповідачем

на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скажнику (заявнику) п'ятдесяти відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

9. У разі повернення позовної заяви з підстави, визначеної пунктом 5 частини

четвертої цієї статті, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається. (позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду)

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 169.

2. За подання до суду заяви про забезпечення доказів сплачується судовий збір

у розмірі, встановленому законом. Документ, що підтверджує сплату судового збору, додається до заяви.

4. До заяви про забезпечення позову додаються документи, що підтверджують

сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 116. Стаття 152.

5. До апеляційної скарги додається документ про сплату судового збору;

6. Якщо апеляційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно

до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору. Стаття 296. Форма та зміст апеляційної скарги Стаття 330. Форма і зміст касаційної скарги

4. До касаційної скарги додаються документ про сплату судового збору.

5. Якщо касаційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно

до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

2. До заяви про приєднання до апеляційної скарги додається документ про сплату судового збору та докази

надсилання (направлення) копії заяви іншим учасникам справи. Стаття 302. Стаття 336.

2. До заяви про приєднання до касаційної скарги додається документ про сплату судового збору докази

надсилання копії заяви іншим учасникам справи. Стаття 364.

3. До заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами додається документ про сплату

судового збору. Стаття 383.

2. У заяві про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень -

відповідачем на виконання рішення суду зазначаються документ про сплату судового збору, крім випадків, коли його не належить сплачувати за подання відповідної заяви.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

3. До позовної заяви додається документ про сплату судового збору у встановлених

порядку і розмірі або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Стаття 161. Стаття 160.

8. Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору

відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

6. За подання до адміністративного суду позовних заяв щодо гарантованого

забезпечення потреб оборони сплачується судовий збір, встановлений для подання адміністративних позовів немайнового характеру. За видачу стягувачу дублікату виконавчого документа справляється судовий збір у розмірі 0,03 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 282. Підпункт 18.4 Перехідні положення

5. У разі необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви

позивача про звільнення (відстрочення, розстрочення, зменшення) від сплати судового збору.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 161.

2. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється

з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд в такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 169.

10. Заяви, скарги, клопотання, визначені цим Кодексом, за подання яких

передбачено сплату судового збору, залишаються судом без руху також у випадку, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою, клопотанням суд виявить, що відповідна сума судового збору не зарахована до спеціального фонду Державного бюджету України.

Правила цієї частини не застосовуються до заяв про забезпечення доказів або позову.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України Стаття 169.

2. Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл

між сторонами судових витрат, повернення судового збору з бюджету. Стаття 238. Стаття 240.

5. В ухвалі про залишення позову без розгляду можуть бути вирішені питання про розподіл між

сторонами судових витрат, про повернення судового збору з бюджету. Стаття 246.

6. У разі необхідності у резолютивній частині судового рішення також вказується про повернення

судового збору;

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

5. За подання до адміністративного суду позовних заяв з приводу примусового повернення чи

примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України та апеляційних скарг судовий збір не сплачується. Стаття 246.

3. Позовна заява про уточнення списку виборців подається до адміністративного суду без сплати

судового збору. Стаття 274.

3. Позовна заява про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна,

що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності подається до адміністративного суду без сплати судового збору. Стаття 267.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

6. За подання заяви про поворот виконання судовий збір не сплачується.

Стаття 380

4. За подання і розгляд заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами судовий

збір не сплачується. Стаття 364.

8. За подання до адміністративного суду позовних заяв про заборону політичної партії та апеляційних

скарг судовий збір не сплачується. Стаття 289-3.

19. За подання до адміністративного суду позовних заяв з приводу затримання іноземців або осіб без

громадянства та апеляційних скарг судовий збір не сплачується. Стаття 289.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

9. Суд приймає позовну заяву щодо рішення, дії чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з

референдуму або члена відповідної комісії до розгляду незалежно від сплати судового збору. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених цим Кодексом.

Стаття 273

7. Суд приймає позовну заяву щодо усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на

свободу мирних зібрань незалежно від сплати судового збору. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених цим Кодексом.

Стаття 281

3. Розмір судового збору за видачу в електронному вигляді копії

технічного запису судового засідання встановлюється законом. Стаття 232.

II. ПОЛОЖЕННЯ КАС УКРАЇНИ

Кодекс адміністративного судочинства України

Визначення майнового стану сторони є оціночним і залежить від доказів, якими обґрунтовується рівень її майнового стану. Якщо залежно від рівня майнового стану сторона позбавлена можливості сплатити судовий збір, то такі обставини є підставою для відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення сторони від сплати.

Про це вказав КАС ВС, розглянувши касаційну скаргу на ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги. Так, в обґрунтування касаційної скарги позивач зазначив, що суд апеляційної інстанції позбавив його права на апеляційний перегляд справи та безпідставно не врахував подане клопотання про звільнення від сплати судового збору, незважаючи на те, що заявлене клопотання було мотивоване скрутним майновим становищем позивача.

Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 821/1896/15-а <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805> • Спроможність фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень має детально перевірятися судами

Задовольняючи касаційну скаргу фізичної особи, Верховний Суд виходив з такого. Правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати й повернення судового збору та звільнення від його сплати врегульовані положеннями Закону України «Про судовий збір» і КАС України.

Відповідно до ст. 88 КАС України (в редакції, чинній до 15 грудня 2017 року) суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк.

Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 821/1896/15-а <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805> • Спроможність фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень має детально перевірятися судами

Аналогічні положення закріплені у ст. 8 Закону України «Про судовий збір». Як вбачається з ухвали суду про залишення апеляційної скарги без руху, суд послався на відсутність підстав для звільнення від сплати судового збору, передбачених Законом України «Про судовий збір». При цьому ухвала суду не містить правової оцінки тих обставин (аргументів), які позивач зазначив у клопотанні про звільнення від сплати судового збору, а саме – у зв'язку із скрутним матеріальним становищем, оскільки позивач є пенсіонером, який отримує мінімальну пенсію, з якої пенсійний фонд утримує 20 % на погашення переплати.

Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 821/1896/15-а <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805> • Спроможність фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень має детально перевірятися судами

Суд зазначив, що суд апеляційної інстанції фактично не дослідив обставин, зазначених скаргником, і формально послався на те, що наведені в клопотанні обставини не свідчать про наявність підстав для звільнення скаргника від сплати судового збору, не вказав, які саме обставини і докази на підтвердження рівня майнового стану має надати позивач з огляду на те, що оцінку таким доказам надає саме суд за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні.

При цьому Суд наголосив, що суди повинні вказувати, які конкретно докази заявник має надати на підтвердження факту свого незадовільного майнового стану, у разі якщо наданих доказів недостатньо або вони не є належними; повинні надати їм належну оцінку та прийняти вмотивоване рішення, враховуючи, зокрема, суть спору, статус особи заявника, обставини, що призвели до неможливості сплатити судовий збір.

Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 821/1896/15-а <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805> • Спроможність фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень має детально перевірятися судами

Необхідність захисту інтересів держави прокурором може полягати у забезпеченні права працівників на працю та її оплату, гарантованих статтею 43 Конституції України, у ситуації, за якої орган, уповноважений державою захищати зазначені інтереси, через відсутність коштів на сплату судового збору не може належним чином виконувати свої обов'язки.

До такого висновку дійшов КАС ВС, вирішивши клопотання позивача про закриття касаційного провадження у справі, відкритого за касаційною скаргою прокурора, поданої в інтересах держави в особі Головного управління Держпраці (ГУ Держпраці). В обґрунтування зазначеного клопотання представник позивача посилався на відсутність у даній справі підстав для представництва прокурором інтересів держави в особі ГУ Держпраці, а заступник прокурора, на думку заявника, не мав права подавати касаційну скаргу без доручення прокурора Донецької області.

На підтвердження своєї позиції позивач також зазначив, що відсутність фінансування державного органу на сплату судового збору не звільняють такий орган від виконання обов'язку щодо своєчасної сплати судового збору, а тому, невиконання цього обов'язку не може вважатися достатньою підставою для представництва прокурором інтересів держави у суді.

Ухвала Верховного Суду від 24 листопада 2020 року у справі № 805/430/18-а

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93267893> • Окремі підстави представництва прокурором інтересів держави в адміністративному суді

На цій підставі Судом сформульовано правовий висновок, відповідно до якого невжиття компетентним органом жодних заходів протягом розумного строку після того, як цьому органу стало відомо або повинно було стати відомо про можливе порушення інтересів держави, має кваліфікуватися як бездіяльність відповідного органу.

Розумність строку визначається судом з урахуванням того, чи потребували інтереси держави невідкладного захисту (зокрема, через закінчення перебігу процесуального строку), а також таких чинників, як: значимість порушення інтересів держави, можливість настання невідворотних негативних наслідків через бездіяльність компетентного органу, наявність об'єктивних причин, що перешкоджали такому зверненню тощо. Таким чином, прокурору достатньо дотриматися порядку, передбаченого статтею 23 Закону України «Про прокуратуру», і якщо компетентний орган протягом розумного строку після отримання повідомлення самостійно не звернувся до суду з позовом (апеляційною або касаційною скаргами) в інтересах держави, то це є достатнім аргументом для

підтвердження судом підстав для представництва. При цьому сам факт незвернення до суду органу, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, через відсутність коштів на сплату судового збору вказує на те, що такий орган неналежно виконує свої повноваження, у зв'язку із чим у прокурора виникають обґрунтовані підстави для звернення до суду.

Ухвала Верховного Суду від 24 листопада 2020 року у справі № 805/430/18-а

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93267893> • Окремі підстави представництва прокурором інтересів держави в адміністративному суді

КАС ВС переглянув у касаційному порядку адміністративну справу за позовом фізичної особи (далі – позивач) до Головного управління Пенсійного фонду України (далі – ГУ ПФУ, відповідач) про визнання бездіяльності протиправною, визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити певні дії та стягнення моральної шкоди.

Суть цієї справи полягає у тому, що позивач звернувся до суду із позовом, в якому просив визнати протиправною бездіяльність ГУ ПФУ щодо непризначення пенсії, визнати протиправним та скасувати рішення про відмову у призначенні пенсії відповідачем та стягнути з ГУ ПФУ моральну шкоду у сумі 100 000 гривень. Ухвалою суду першої інстанції позовну заяву залишено без руху, у зв'язку з її невідповідністю вимогам статей 160, 161 КАС України, встановлено позивачеві усунути недоліки протягом десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху, а саме, доплатити судовий збір у розмірі 1 000 гривень. У подальшому ухвалою суду першої інстанції, залишеною без змін постановою суду апеляційної інстанції, позовну заяву повернуто особі, яка її

подала. Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2021 року у справі № 440/5178/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987780> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

Повертаючи позовну заяву, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив із того, що позивач документа про сплату судового збору в розмірі 1 000 грн або документів на підтвердження підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону суду не надав, чим не виконав вимоги ухвали про залишення позовної заяви без руху у встановлений строк та не усунув недоліки позовної заяви.

Не погоджуючись з вищевказаними рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Суду з касаційною скаргою, в обґрунтування якої зазначив, що оскаржувані судові рішення прийнято з неправильним застосуванням частини п'ятої статті 21, частини другої статті 245 КАС України, пункту 13 частини другої статті 3 Закону України «Про судовий збір», у зв'язку з чим суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про наявність підстав для стягнення судового збору за подану вимогу про відшкодування моральної шкоди та, до того ж, здійснили неправильний розрахунок суми судового збору, необхідної до сплати за вищевказану вимогу.

Суд погодився з такими доводами скаржника, задовольнив касаційну скаргу та повернув справу до суду першої інстанції для продовження розгляду. Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2021 року у справі № 440/5178/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987780> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

КАС ВС виходив з того, що об'єкти справляння судового збору з розподілом на ті, за які судовий збір сплачується і ті, за які цей збір не сплачується, визначені Законом України «Про судовий збір». Матеріалами справи встановлено, що підставою для звільнення від сплати судового збору за подання позову у цій справі позивачем визначено пункт 13 частини другої статті 3 Закону України «Про судовий збір».

Судом було враховано, що згідно з положеннями пункту 13 частини другої статті 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю Суб'єкта владних повноважень.

Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2021 року у справі № 440/5178/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987780> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

З огляду на вищезазначене, Суд підкреслив, що позовну вимогу про відшкодування шкоди, заявлену в адміністративному судочинстві, обов'язково зумовлює вимога про вирішення публічно-правового спору (наприклад визнання протиправними рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень); у зв'язку з цим позовна вимога про відшкодування шкоди (на відміну від вимоги, яка її зумовлює) не є об'єктом, за який сплачується судовий збір.

Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2021 року у справі № 440/5178/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987780> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

Згідно із пунктом 8 частини першої статті 5 Закону №3674-VI від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи.

Статтею 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» встановлено, що до членів сімей загиблих (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців належать, зокрема, один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні;

З доданих до апеляційної скарги доказів встановлено, що позивачка є дружиною померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою та членом сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, що підтверджується посвідченням.

Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2021 року у справі № 460/713/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990254> • Член сім'ї померлого ветерана війни звільняється від сплати судового збору

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 5 Закону №3674-VI від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі - громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Однак, вказана пільга не поширюється на дружину померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1. Згідно із наданого посвідчення дружини померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, вбачається, що пред'явник посвідчення має право на пільги і компенсації, передбачені частиною другою статті 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Водночас зазначена стаття не передбачає пільги щодо сплати судового збору. Таким чином, відсутні підстави звільнення позивачки від сплати судового збору на підставі пункту 10 частини першої статті 5 Закону №3674-VI. Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2021 року у справі № 460/713/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990254> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

Разом з тим, при перевірці апеляційної скарги на відповідність вимогам статті 296 КАС України судом апеляційної інстанції не враховано, що позивачка є членом сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, що підтверджується посвідченнями, яке було долучено до апеляційної скарги та до клопотань про звільнення від сплати судового збору.

Тобто, позивачка як член сім'ї померлого ветерана війни у відповідності до положень пункту 8 частини першої статті 5 Закону №3674-VI звільняється від сплати судового збору. Отже, суд апеляційної інстанції, дійшов помилкового висновку про те, що доказів наявності у позивачки статусу особи, визначеної у статті 8 Закону №3674-VI або існування будь-яких інших передбачених законодавством підстав для звільнення від сплати судового збору нею суду не надано та безпідставно повернув апеляційну скаргу.

Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2021 року у справі № 460/713/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990254> • Правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду

Позивач оскаржив до Верховного Суду ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги. Повертаючи апеляційну скаргу, суд апеляційної інстанції виходив з того, що скажник у встановлений судом у попередній ухвалі строк не усунув недоліки апеляційної скарги шляхом надання до суду документу про сплату судового збору чи доказів наявності пільг по його сплаті.

В обґрунтування касаційної скарги скажник, зокрема, зазначив, що Законом України «Про судовий збір» не передбачено вимоги щодо сплати судового збору за звернення із заявою в порядку ст. 382 КАС України (щодо встановлення судового контролю за виконанням судового рішення).

КАС ВС не погодився з висновком суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги, касаційну скаргу представника позивача задовольнив, ухвалу суду апеляційної інстанції скасував та направив справу до цього суду для продовження розгляду.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 520/9769/19

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191425> • Особливості сплати судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення

Суд врахував, що зі змісту ст. 4 зазначеного Закону, вбачається, що розміри ставок судового збору залежать від характеристики об'єкта справляння – позовна заява, скарга чи інша заява (у деяких випадках – у поєднанні з характеристикою суб'єкта, який звертається до суду), однак, приписами цієї статті не передбачено ставки судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення.

З огляду на це, Суд дійшов висновку, що за відсутності законодавчо встановлених ставок судового збору за звернення до суду із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення, на позивача не поширюється обов'язок сплати судового збору за звернення до суду з такою заявою, а тому, відповідно, і з апеляційною скаргою на ухвалу суду першої інстанції, прийнятої за результатами її розгляду.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 520/9769/19

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191425> • Особливості сплати судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення

Позивач вважаючи, що він звільнений від сплати судового збору на підставі пункту 13 частини першої статті 5 Закону № 3674-VI, надав суду апеляційної інстанції заяву про звільнення від сплати судового збору та копію посвідчення, згідно з яким він має право на пільги, встановлені законодавством України для ветеранів війни - учасників бойових дій.

КАС ВС зазначив, що за змістом частин першої, другої статті 132 КАС України судовий збір входить до складу судових витрат, а його розмір та порядок сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. Відповідно до положень пункту 13 частини першої статті 5 Закону №3674-VI від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються учасники бойових дій, постраждали учасники Революції Гідності, Герої України у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 420/18798/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191393> • Особа може бути звільнена від сплати судового збору на підставі спеціального закону

Разом з тим, зазначена норма має відсильний характер та не містить вичерпного переліку справ, у яких учасники бойових дій та прирівняні до них особи звільняються від сплати судового збору. Правовий статус ветеранів війни, забезпечення створення належних умов для їх життєзабезпечення та членів їх сімей встановлені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. Так, у статті 22 цього ж Закону передбачено, що особи, на яких поширюється дія цього нормативного акта, отримують безоплатну правову допомогу щодо питань, пов'язаних з їх соціальним захистом, а також звільняються від судових витрат, пов'язаних з розглядом цих питань.

Перелік пільг учасникам бойових дій та особам, прирівняним до них, визначені у статті 12 вказаного вище Закону. Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 420/18798/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191393> • Особа може бути звільнена від сплати судового збору на підставі спеціального закону

Отже, вирішуючи питання про стягнення судового збору з особи, яка має статус учасника бойових дій (прирівняної до нього особи), для правильного застосування норм пункту 13 частини першої статті 5 Закону № 3674-VI суд має враховувати предмет та підстави позову; перевіряти чи стосується така справа захисту прав цих осіб з урахуванням положень статей 12, 22 Закону № 3551-XII.

Так, з матеріалів справи вбачається, що позивач має статус учасника бойових дій, що підтверджується посвідченням. Предметом спору в цій справі є рішення Міськради про відмову у наданні позивачу дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність.

Тобто, у цій справі до суду позивач звернувся з метою захисту свого права на отримання земельної ділянки.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 420/18798/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191393> • Особа може бути звільнена від сплати судового збору на підставі спеціального закону

Відповідно до пункту 14 статті 12 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" учасники бойових дій мають пільги на першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва.

Із зазначеної вище норми вбачається, що законом встановлено переваги учасникам бойових дій перед іншими особами у зазначених правовідносинах. Отже, право на отримання земельної ділянки входить до переліку законних прав учасника бойових дій, в тому числі позивача, тому спір у вказаній справі можна вважати таким, що стосується соціального захисту позивача.

Таким чином, позивач звільняється від сплати судового збору за розгляд цієї справи в судах усіх інстанцій на підставі пункту 13 частини першої статті 5 Закону №3674-VI. Касаційну скаргу особи було задоволено, а ухвалу П'ятого апеляційного адміністративного суду скасовано та направлено справу до цього суду для продовження розгляду.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 420/18798/21

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191393> • Особа може бути звільнена від сплати судового збору на підставі спеціального закону

До Верховного Суду надійшла касаційна скарга Державної екологічної інспекції (далі – Держекоінспекція, відповідач) на рішення Одеського окружного адміністративного суду та постанову П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі за позовом юридичної особи (далі – позивач) до Держекоінспекції про визнання протиправними дій, скасування рішення та стягнення коштів.

Предметом розгляду у цій справі були позовні вимоги про визнання протиправними дій Держекоінспекції щодо розрахунку збитків та пред'явлення претензії; визнання протиправним та скасування рішення відповідача про заборону на вихід т/х «Vika» з морського порту «Одеса»;

стягнення на користь позивача за рахунок Державного бюджету грошових коштів. Рішенням суду першої інстанції, яке залишено без змін постановою суду апеляційної інстанції, позов задоволено. Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 420/2429/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623435> • Підстави відстрочення сплати судового збору при поданні касаційної скарги

Звертаючись до Верховного Суду з касаційною скаргою на рішення судів першої та апеляційної інстанцій у цій справі, Держекоінспекція заявила клопотання про відстрочення сплати судового збору, в обґрунтування якого зазначила про відсутність можливостей здійснити відповідні дії, направлені на сплату судового збору з огляду на запровадження воєнного стану на території України. До клопотання також додано виписки з рахунку, зокрема, по КЕКВ 2800 «Інші поточні видатки», згідно з якими сума, що міститься на рахунку Держекоінспекції, становить 0,00 гривень.

Торгово-промислова палата України листом від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 засвідчила, що військова агресія Російської Федерації проти України є форс- мажорною обставиною (обставиною непереборної сили). Відповідно до ст. 2 Закону України від 01.12.2010 № 2735-УІ «Про джерела фінансування органів державної влади», органи державної влади здійснюють свою діяльність виключно за рахунок бюджетного фінансування в межах, передбачених Законом України Про Державний бюджет України на відповідний рік.

Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 420/2429/20

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623435> • Підстави відстрочення сплати судового збору при поданні касаційної скарги

СВП не є розпорядниками коштів і для сплати судового збору вони зобов'язані звернутись до Управління Державної казначейської служби України за місцем знаходження. Статтею 13 Закону України «Про оборону України» визначено, що міністерства, центральні та інші органи виконавчої влади у взаємодії з Міністерством оборони України у межах своїх повноважень організовують і забезпечують виконання законодавства у сфері оборони, сприяють Збройним Силам України у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямками діяльності.

Вирішуючи це клопотання, Суд виходив з положень частини другої статті 64 Конституції України, відповідно до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, статтею 55 цієї Конституції.

З огляду на вищенаведені конституційні положення Верховний Суд врахував, що відповідно до пункту 1 Положення про Державну екологічну інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275, Держекоінспекція є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 420/2429/20

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623435> • Підстави відстрочення сплати судового збору при поданні касаційної скарги

У вказаній справі, Суд дійшов висновку, що враховуючи введення воєнного стану в Україні, а також те, що скаргником надано докази об'єктивної фінансової неможливості сплатити судовий збір на момент подання касаційної скарги, але заявлено клопотання про відстрочення (відтермінування в часі) сплати судового збору, забезпечуючи при цьому належний баланс між інтересами держави у стягненні судового збору за розгляд справ з одного боку та інтересами заявника щодо можливості доступу до суду в частині права на оскарження судового рішення, передбаченого статтею 129 Конституції України, існують підстави для відстрочення сплати судового збору до моменту ухвалення рішення у справі судом касаційної інстанції.

Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 420/2429/20

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623435> • Підстави відстрочення сплати судового збору при поданні касаційної скарги

Список використаних джерел

1. Берназюк Ян. Конституційні гарантії виконання судового рішення в адміністративному процесі // Вісник Луганського державного
2. університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2020, No 4 (92), С. 200-215.
<https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1194/1081>
3. 2. Берназюк Ян. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-
4. правових спорів) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627>
5. 3. Берназюк Ян. Процесуальні засоби забезпечення реалізації конституційної гарантії обов'язковості судового рішення в адміністративному
6. судочинстві <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/924855>
7. 4. Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській
8. судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, No 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
9. 5. Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного
10. управління expert: Paradigm of law and public administration No 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162.
https://maup.com.ua/assets/files/expert/15/ekspert_3_15_2021.pdf
11. 6. Берназюк Ян. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства // Експерт: парадигми
12. юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration No 3 (21) – червень 2022 – С. 133-142. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/21/10.pdf>
13. 7. Берназюк Я.О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному
14. судочинстві Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 66. – С. 135-141
https://visnyk-jurisuzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/NVUzhNU_66.pdf
15. 8. Берназюк Ян. Поняття зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві та його вплив на довіру до судової гілки
16. влади // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration No 5 (17) – жовтень 2021 – С. 23-39. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/17/2.pdf>
17. 9. Берназюк Ян. The types of abuse of procedural rights in administrative judicature: practice of the Supreme court and the European court of human
18. rights (Види зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: практика Верховного суду та Європейського суду з прав людини // Visegrad Journal on Human Rights. 2021, No 4, С. 31-36.
https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/11/VJHR_4_2021.pdf

19. 10. Берназюк Ян. Національні та міжнародні стандарти протидії зловживанню процесуальними правами під час вирішення публічно-
20. правових спорів // Право і суспільство No 5/2021 С. 301-314 http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/44.pdf
21. 11. Берназюк Ян. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства
22. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Bernazuk.pdf
23. 12. Берназюк Ян. Критерії ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових спорах // Право і суспільство
24. № 3/2022 С. 136-141 http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/3_2022/20.pdf
25. 13. Берназюк Ян. Ефективність судового рішення в адміністративному судочинстві як складова ефективного правосуддя // Вісник
26. Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2022, № 2 (87), С. 145-157. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1494/1370>
27. 14. Берназюк Ян. Окрема ухвала суду як особливий вид процесуального рішення // <https://constitutionalist.com.ua/okrema-ukhvala-sudu-iaak->
28. osoblyvyj-vyd-protseualnoho-rishennia-2/
29. Дякую за увагу!

Файли матеріалу

[Оригінальний файл автора](#)